

Олександр КОЧЕРГА,
заступник директора Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат психологічних наук, доцент;
Людмила НАЗАРОВА,
вчитель початкових класів спеціалізованої школи № 87
імені О.П.Довженка з поглибленим вивченням української мови
м. Києва

Як навгання письма впливає на психічне здоров'я учнів початкової школи

Сучасна людина живе нині у світі текстової інформації. Щодня вона вивчає її, записує, зберігає на електронних носіях. Так і діти. Для успішного навчання в початковій школі ці навички – серед найнеобхідніших. Характеризуючи навчальний процес загалом, можна представити як уміння учня читати та писати. Яке з цих умінь у дитини з'являється першим? Якщо уважно поглянути на психофізіологічні можливості дитини, то помітимо вже в дошкільному віці найближчим до її активності є вміння писати (в широкому розумінні це процес *зображення* як малюнків, так і різноманітних знаків, а саме: окремих букв або їх окремих елементів; позначення кількості – цифр чи геометричних елементів). Ми дійсно говоримо про *зображення*, а не "зв'язне", як у школі письмо. Зображенувальна діяльність дитини – майбутній прообраз її вмінь писати від руки, фіксувати важливу для неї інформацію.

Важливо, щоб набуття цих умінь дитиною відбувалося на позитивному тлі. Однак, за даними обстежень дітей шестиричного віку (дошкільників), у 2012 році негативне ставлення було виявлено: до малювання – 17,8 %; фізкультурної – 35,7 %; письма – 39,3 %. Прикра закономірність у тому, що уроки письма для сучасного учня – складний, "енерговитратний" і маловмотивований процес. Все це – наслідок недостатньої роботи над розвитком зображенувальної діяльності та фізичної культури. Результат неусвідомленої поспішної роботи винятково з пізнавальними здібностями через обмеження психомоторної активності дитини (на думку вчителів зменшення просторових рухів за рахунок тривалого сидіння за партою – найбільш "зручна" організація взаємодії під час навчання). Між тим чомусь неактуальною у педагогів стала геніальна теза видатного фізіолога та психолога І.М.Сеченова про те, що *думка породжує рух, але і рух породжує думку* [5]. Він був одним із перших дослідників, який писав, що рухи руки людини спадково не зумовлені, а виникають під час виховання та навчання як результат асоціативних зв'язків між зоровими відчуттями і м'язовими змінами в процесі активної взаємодії з навколошнім середовищем. Впливаючи на рух, ми впливаємо на "якість думки" її чіткість, конкретність, неординарність. Рух створює образи, які стимулюють чутливість різних психофізіологічних систем, оптимізуючи функціонування мозку людини.

Більшість педагогів не розглядають психомоторний потенціал письма як важливий психофізіологічний інструмент, спрямований на загальнорозвивачу діяльність учня, а єдині підходи до її підготовки та підтримки не мають належної уваги. Особливо це стосується пропедевтики "письма" ще в дошкільні роки. Тому про це варто пам'ятати педагогам та батькам, організовуючи виховний процес дітей. Малечі дошкільного віку важливо саме готовувати руку до письма, а не писати каліграфічні елементи букв у зошиті. Чим краще підготовлена і розвинена моторика руки й тіла дитини, тим більше позитивного для мотивації її до письмової діяльності на засадах необхідності, важливості та культурної цінності.

Письмо – одне з найважливіших умінь освіченої, культурної людини. Воно дає змогу фіксувати власні та чужі думки, зберігати їх суть на паперових носіях за допомогою спеціального письмового приладдя (авторучки, олівця, кулькової ручки...). Засоби письма змінювалися відповідно до потреб людини. Однак у ХХІ столітті стала помітнішою тенденція, коли письмо власноруч замінюють на "письмо" на комп'ютерній клавіатурі чи віртуальній сенсорній клавіатурі різноманітних електронних пристрій (гаджетах). Ми – свідки поступового витіснення паперових листів електронними та їх скороченою формою – sms-повідомленнями в мобільних телефонах. Все це зробило нас залежними від електронних засобів комунікації. З'явилася небезпека однобічної залежності без додаткової альтернативи її звичайного письма ручкою.

Письмо ручкою – потрібна й незаперечна навичка, звична і, здавалося б, незмінна, опинилася під загрозою зникнення вже на початку навчання дитини. Спершу клавіатура комп'ютера, мобільного телефона згодом, починаючи з 2010 року, цифрові планшети заполонили розвинуті країни, наші домушки та офіси, аби зрештою змузити нас позбутися багатьох звичок. Серед них: тренувати індивідуальне мислення, читати звичайну книжку, писати від руки... Пишемо ми більше, проте щоразу менше за допомогою ручки та паперу... За даними, опублікованими 2012 року інститутом Євромоніторингу, продаж ручок у країнах Західу постійно знижується.

Ми не збираємося агітувати проти електронних засобів письма чи заперечувати їх необхідність для сучасної

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ

людини. Ми – за вдумливе їх залучення особливо ж коли у дитини закладаються уміння використовувати "пізнавальний інструментарій" (мислення, почуття, уяву) для її власного навчання в початковій школі і в подальшому житті. Відмовляючись від письма ручкою, учень (і навіть дорослі) обмежує, а іноді і гальмує активний розвиток чутливості своїх мозкових структур. Але про це пізніше.

Дедалі більше шкіл (приватних) США, Великої Британії, Канади відмовляються від письмових знарядь, вважаючи їх анахронізмом. Наприклад, College du Leman – приватна англомовна школа в Женевському кантоні у Швейцарії – за три роки витратила 800 тисяч євро на те, щоб обладнати три класні кімнати планшетами. Відтак, кожен учень має у своєму розпорядженні окремий планшет із завантаженою спеціальною педагогічною програмою, яка заміняє і підручник, і учнівський зошит.

Учитель також викладає предмет із планшетом у руках, це дає йому змогу напряму перевіряти завдання, що їх виконують учні. Йому не потрібна ручка з червоною пастою. Відпадає потреба у паперовому класному журналі і навіть паперовому конспекті уроку. Замість звичної шкільної дошки – відеопроектор демонструє екран планшета, яким користується вчитель, а викликати учня до дошки немає потреби. Достатньо екран його робочого планшета переключити на дошку. Все це викликає певну технологічну ідилію, яка може запанувати у будь-якій початковій школі через 5–10 років.

Але такі революційні зміни в початковій школі мають бути осмисленими і спрямованими передовсім на розвиток і використання всіх природних можливостей дитини, а не обмежувати її реальні психомоторні можливості. Штучна відмова від письма "сповідання" його, може суттєво знизити можливості творення й осмислення образу навколошнього світу. Не викликає особливих дискусій і потреба в оволодінні знаннями й навичками ХХІ століття: нинішнім дітям вони стануть у пригоді в майбутньому професійному житті. Проте не менш важливим є вміння писати власноруч ручкою – для розкриття власного природного потенціалу. Тим паче, що руки – інструменти нашого тіла, які допомогли створити образ сучасної людини. Саме "вивільнення" руки спонукало її до створення ноосферного середовища, адже руки стали дійовими "маніпуляторами мозку" ззовні. Активна робота рук суттєво змінила навколошній світ і пройшла шлях перетворень: від звичайних біологічних систем до психофізіологічних, ставши "творчим органом" середовищних та психічних змін.

Письмо ручкою – багатовимірний осмислено-інтуїтивний просторовий процес, який змушує працювати цілком інші ділянки півкуль головного мозку, аніж ті, що задіяні під час друкування на електронній чи сенсорній клавіатурі. Тому відмова від письма ручкою саме в початковій школі – невіправдана, недоречна і певною мірою навіть шкідлива для розвитку й розкриття потенцій психофізіологічних механізмів учня та його творчих дій. Початкова освіта як найбільш поширена (серед інших: дошкільної, середньої, вищої) не стільки спрямована на оволодіння знаннями, скільки має насамперед ознайомити учня з інструментами пізнання навколошнього світу і за допомогою їх навчити вчитись. Один із найважливіших навчальних інструментів – уміння писати від руки.

Це вміння не можуть повноцінно замінити сучасні електронні пристрої без втрат для учня, його психофізіологічних механізмів розпізнавання рукописних текстів. Уникання письма за допомогою ручки вимикає з діяльності цілі системи мозкових структур дитини (що підтверджено останніми томографічними дослідженнями) [1], звужує і навіть деформує її активність.

Тому письмо в цьому контексті – неабиякий психофізіологічний, освітній та культурологічний засіб для пізнання світу дитиною. Це не тільки вказує на важливість письма для розвитку психіки учня, а й на потужний профілактичний вплив на стан тіла (м'язове розслаблення, управління рухів), психіки (зосередження, концентрація, почуттєва "естетичність рухів"), подолання деяких психосоматичних проблем (тунельний синдром кисті рук).

Вміння писати допомогло людині передавати свої надбання (наукові та культурні) іншим на різну просторову та часову відстань. Писати дитина вчиться раніше, ніж починає читати. По суті, прообраз "письма" закладено вже на біологічному рівні, але в зародковому стані. Це лише намір, контур можливого проекту "письма". Цей природний здобуток важливо підтримувати, розвивати і враховувати під час підготовки майбутнього учня початкової школи.

Початок шкільного життя кожної 6–8-річної дитини [6] збігається з одним із критичних періодів розвитку дитячого організму. В цей час: а) "народжується" природна довіра до авторитету педагога (він стає найважливішим в очах дитини); б) формується нове коло спілкування – шкільні педагоги, однокласники, однолітки та старші діти; в) змінюється спосіб всього життя (кожного дня до школи, декілька уроків, обмежується вільний час...); г) з'являються нові обов'язки (вживання в роль учня); г) соціальними "канонами" обмежується рухова активність (правила пересування в приміщені, обов'язкового сидіння). Це звужує діапазон роботи дрібної моторики, тому необхідно бережно ставитися до дитини в школі та вдома.

Відомо, що вміння виконувати дрібні рухи з предметами у дитини розвивається переважно до 6–7 років. Саме на цей вік припадає визрівання відповідних зон кори головного мозку, розвиток дрібних м'язів кисті руки та психомоторика всього тіла. Саме на ці завдання має спрямовуватись ігрова діяльність. Вона насичує дитину позитивними *почуттями*, активізує *мислення*.

Важливо, щоб о цій порі школяр був готовий засвоювати нові знання, а не виправляти неправильно сформовані старі навички. Необхідно пам'ятати, що відставання розвитку моторики руки в дошкільному дитинстві неминуче провокує невстигання у школі та, як наслідок, – труднощі процесу нормального формування особистості. Тому готувати кисті рук дитини до письма треба ще до школи і – для більшої ефективності – з урахуванням індивідуальних психофізіологічних особливостей діяльності [4].

Ще до школи педагогів та батьків має насторожити, якщо дитина *активно повертає аркуш при малюванні або зафарбовуванні*. У цьому випадку дитина замінює вміння спрямовувати лінії за допомогою тонких рухів пальців повертанням аркуша, позбавляючи себе цим *тренування пальців і руки*. Якщо дитина *малює дуже маленькі предмети, та, як правило, це свідчить про жорстку фіксацію пальця*

при малюванні. Цей недолік можна виявити, запропонувавши дитині намалювати одним рухом коло діаметром приблизно 3–4 см (за зразком). Якщо дитина має схильність фіксувати кисть на площині, вона не впорається з цим завданням: намалює замість кола овал або коло значно меншого діаметра. Або ж малюватиме його в декілька прийомів, пересуваючи руку.

У багатьох першокласників слабо розвинені дрібні червоподібні м'язи руки, тому їм важко не лише виконувати графічні завдання, а й правильно тримати кулькову ручку. Чотири невеликі м'язи, розміщені навколо основ пальців – червоподібні. Вони допомагають пальцям здійснювати найдрібніші рухи: згинати, розгинати і повернати пальці. Крім того, окремі групи м'язів рухають великий палець та мізинець. Кожне сухожилля оточене волокнами, що не лише їх покривають, а й захищають під час руху м'язів.

Все, що ми робимо руками, здійснюється за командою нервових імпульсів, які надходять з мозку. Імпульси виникають не самі по собі, їх народжують наші наміри, тобто те, що ми хочемо цими руками робити. Рука людини з самого народження має велику фізичну силу. Немовлята, яким лише кілька днів, здатні утримувати власну вагу. М'язи рук – найбільш працелюбні. Найсильніші пальці – вказівний, середній та безіменний.

Завдяки томографічним дослідженням, учени дійшли висновку, що імпульси від пальців рук сприяють розвитку мовних і рухових зон мозку. В процесі еволюції людини розвивалися функціональні можливості руки і водночас вдосконалювалася друга сигнальна система, тобто мова. Втім можливо, розвиток руки спонукала не праця, а синхронна робота вестибулярного апарату у взаємодії з мозком, необхідна для прямоходіння людини. Прямоходіння і перебудова вестибулярного апарату стали поштовхом для гармонізації роботи мозку. Створились нові конфігурації взаємодії між руками та мозком. Руки стали "вільними дослідниками" навколишнього світу.

Встановлено, що формування складних рухів відбувається за участю мови. І навпаки, точне, динамічне виконання вправ для ніг, тулуба, рук, голови є підготовчим етапом для вдосконалення рухів артикуляторних органів – губ, язика, нижньої щелепи. Це одне з пояснень, чому на перших порах навчання письма навіть язик дитини повторює рухи її руки.

Тримісячні малюки, які виконують вправи з розвитку пальців, починають говорити раніше й краще, ніж діти, з якими так не займалися. Такі вправи необхідні особливо тій малечі, яка погано читає. Бо в них, як правило, малорухливі пальці, особливо мізинець та безіменний (але вказівний, середній і великий також потребують уваги). У таких школярів недостатня швидкість аналітико-синтетичних процесів, координація рухів. Будь-яку трудову операцію вони виконують повільно, незgrabно. Достатньо запропонувати учням постукати по парті олівцем, щоб виявити тих, хто погано читає, повільно пише: темп стукоту в них у 2–3 рази повільніший, ніж у більш розвинутих дітей.

До речі, рівень розвитку дрібної моторики – один із показників інтелектуальної готовності до шкільного нав-

чання. Зазвичай дитина, що має високий рівень розвитку дрібної моторики схильна:

- логічно міркувати, створювати власні схеми дії;
- мати непогано розвинену пам'ять, увагу;
- до зв'язного мовлення (краще створює мовленеві конструкції).

Вчителі та батьки відзначають, що першокласники часто відчувають серйозні труднощі з опануванням навичок письма. Письмо – це складна синтезована навичка, що включає виконання тонких координованих рухів руки (кисті і руки; тіла і руки; мозку і руки і навпаки: руки і кисті; руки і тіла; руки і мозку). Техніка письма потребує злагодженої роботи дрібних м'язів кисті та всієї руки, а також добре розвиненого зорового сприйняття й неабиякої уваги (до речі, вона формується тривалий час). Для оволодіння навичкою письма рукою необхідна певна функціональна зрілість кори головного мозку. Непідготовленість до письма учня (а це недостатній розвиток дрібної моторики, зорового сприйняття, уваги) може стати причиною для виникнення в початковій школі: негативного ставлення до навчання; тривожного стану дитини; невпевненості у власних діях; просторової "безпорадності"; графічній скрутості (написання графічних елементів нерациональним способом).

Тому в дошкільному віці важливо розвинуті механізми, необхідні для оволодіння письмом, створити умови для накопичення дитиною рухового і практичного досвіду, розвитку навичок ручної вміlostі. Чим старшою стає дитина, тим більшої ролі набуває вплив дрібних рухів пальців рук на формування її психічних процесів. Учені встановили, що рівень психічних процесів перебуває в прямій залежності від ступеня сформованості дрібної моторики рук.

Психіатр В.М.Бехтерев писав, що рухи руки тісно пов'язані з мовленням і сприяють його розвитку. Психолог Д.Сіли також відзначав "творчу працю рук" для розвитку мислення та мовлення дітей. Психофізіолог Н.А.Бернштейн запропонував рівневу теорію організації рухових функцій, в якій зарахував мову до вищого рівня організації рухів. Відповідно до його теорії, мова є вищим рівнем організації рухів і безпосередньо взаємопов'язана з усіма нижчими рівнями організації рухових функцій.

Дослідник В.А.Гіляровський зазначав, що "запізнілій розвиток мови в більшості випадків – частковий прояв загального недорозвинення моторики". В.І.Лубовський вказав на теоретичне й практичне значення розкриття "взаємопливів рухового аналізатора та словесної системи". Психолог А.В.Запорожець вказував, що формування довільних рухів у людини відбувається за участю мови. Дослідники Т.П.Хрізман і М.І.Звонарьова провели електрофізіологічне дослідження, в результаті якого було виявлено, що, коли дитина робить ритмічні рухи пальцями (аналогічний ефект дає письмо від руки), у нього посилюється узгоджена діяльність лобових і скроневих відділів мозку.

Встановлено, що: а) чутливість пальців забезпечує сприйняття форми, ваги, температури, шорсткості, твердості й м'якості предметів; б) механізм регуляції тонусу й сили скорочення м'язів дає змогу виконувати рухи точно й швидко; в) кінетична (рухова) пам'ять забезпечує автоматизацію навичок; г) зір і мислення допомагають дитині

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ

орієнтуватися в розташуванні предметів у просторі, оцінювати їхні параметри; виконувати цілеспрямовані рухи тощо.

Дослідження педіатра та фізіолога М.М.Кольцової [2] показали, що існує взаємозв'язок між координацією дрібних рухів рук і мовленням. Рівень розвитку мовлення перебуває в прямій залежності від ступеня розвитку дрібних рухів пальців рук. Так, наприклад, дитину просять показати один палець, два пальці, три. Діти, яким вдається ізолювати рухи пальців, – це діти котрі розмовляють. Якщо напружені пальчики згинаються й розгинаються тільки разом або, навпаки, – мляві й не виконують ізольованих рухів, то такі діти – ще не розмовляють. Доки рухи пальців не стануть вільними, розвиток мовлення, а отже й мислення, уповільнене, оскільки мислення взаємопов'язане з мовленням і залежить від нього. Було встановлено, що кожен палець руки має своє представництво у корі великих півкуль головного мозку. Розвиток рухів пальців передує появі артикуляції складів. Таким чином мовлення перебуває в прямій залежності від розвитку дрібної моторики руки.

Крім цього, під час виконання дрібних рухів пальців рук відбувається ще й тиск кінчиків пальців, а імпульси від них активізують незрілі клітинки кори головного мозку, що "відповідають" за формування мовлення та складних рухів дитини. А продовжуючи стимулювати їх, учні початкової школи краще засвоюють мову та складні рухи. У своїх дослідженнях М.М.Кольцова [3] зазначає, що тренування пальців рук відчутніше впливатимуть на розвиток активної мови у дитини, ніж тренування загальної моторики.

Ізраїльський графолог Това Меламед вказувала, що експерименти, не пов'язані безпосередньо з письмом, також показали вплив моторики на мозок. Серед таких прикладів – історія хлопчика, котрий народився паралізованим. З ним були люди, які за нього рухали руками і ногами – ніби він сам рухався, ходив, брав, стискає і тому подібне. Виявилося, що відділи мозку, відповідальні за розвиток цих дій, почали розвиватися.

На жаль, сучасні дослідження вказують на те, що дрібна моторика руки у 2/3 першокласників – не готова до письмових навантажень. Відтак діти отримують письмовий спазм, який долатимуть більшу частину свого життя (а іноді – й жити з ним усе життя). Однак страшно не це, а те, що він сповідає роботу мозкових структур, уповільнюючи адекватність оцінки тих чи інших імпульсів, які надходять з різних частин тіла. Згодом це може стати опосередкованою причиною для різних порушень, виникнення неадекватних дій та збоїв у роботі різноманітних психофізіологічних систем і суттєво знизити чутливість їх дій.

Розвиткові дрібної моторики в початковій школі має приділятися особлива увага педагогів та батьків. З першого класу необхідно розвивати здатність учнів маніпулювати дрібними предметами, виконувати завдання, що потребують скоординованої роботи очей і рук за допомогою нескладних вправ: масаж кистей і пальців рук; застібання і розстібання гудзиків; зав'язування шнурків; ліплення з пластиліну та глини; розфарбування предметів та

контурних малюнків; зображення декоративних, рослинних, тваринних та інших жанрових малюнків; штрихування від руки, використовуючи різноманітні техніки (прямими, ламаними, хвильистими лініями); складання пазлів та мозаїк різних розмірів; робота з конструктором, який має дрібні деталі; вирізання ножицями виробів з паперу; в'язання спицями, гачком чи ручним способом; вишивання; нанизування намистин; вправи з ручним еспандером; набивання почергово руками тенісного м'ячика; пальчикової гімнастики тощо.

Письмо – особливий психофізіологічний процес, який допомагає учневі початкової школи активізувати півкулі головного мозку, тренувати психомоторну координацію тіла, успішніше соціалізуватися. До того ж це – своєрідний тренажер психофізіологічних механізмів, що сприяють розкриттю творчих можливостей дитини. Недарма так багато часу у давнину приділяли каліграфії, а писар був шанована і навіть сакральною особистістю, причетною до тайни народження слова і перенесення думки в сьогодення, майбутнє та минуле. Тому варто наголошувати учням про не марність їхніх зусиль, бо вони принесуть безсумнівну користь.

Вправлення руки під час письма дає змогу школяреві краще оперувати своїми мисленнєвими процесами. Письмо сприяє організації уваги, а отже, тренує та розширяє параметри тілесної чутливості. Вправність руки спонукає до підвищення всіх психофізіологічних систем дитини. Адже під час письма у дитини активізуються ділянки головного мозку, які відповідають за процес мислення, його моторику, зорові, слухові, тактильні органи чуття і навіть смак та нюх. Письмо ручкою в зошиті – важливе навчальне завдання для становлення активності дії всіх психофізіологічних систем організму учнів початкових класів.

Письмо розвиває в учня початкових класів увагу, витримку, наполегливість, планування реалізації дії та її передбачення, взаємозв'язок між різними психофізіологічними системами. Чіткість у письмі (елементів букв, з'єднань, складів, слів, їх просторовий нахил, розмір, рівність) допомагає організувати чіткість думок учня початкових класів. Розвиває елементи прогнозування, стимулює уяву.

Освоюючи простір паперового аркуша під час письма, дитина за допомогою вправлення руки, тіла, ока, слуху, дотику розвиває діапазон чутливості рівномірності (різна величина елементів, відстані та об'ємний простір), створює "образний каркас" для точності майбутніх дій як психомоторного, так і чутевого плану в тривимірному просторі. Крім цього, з особливою потужністю формується основи довільної дії, коли миттєво включається в роботу воля учня.

Педагогові необхідно усвідомлювати цілісність процесу письма, що формує почуттєвий стан учня. Характеризуючи процес письма, треба зазначити: він не може бути здійснений без участі зорових і рухових аналізаторів, без певного рівня розвитку дрібної мускулатури та координації руху дитини. Все це створює певні труднощі в оволодінні графічними навичками учнів. Процес письма потребує від школярів чималих фізичних витрат, вольових та емоцій-

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ

них зусиль. Будь-які перевантаження ведуть до перевтоми, що негативно позначається на оволодінні графічними навичками, більше того – на розвиткові дитячого організму. Треба пам'ятати, що в процесі навчання письма постійно виникають суперечності між фізіологічними особливостями дитини – її швидкостомлюваністю, зміною процесів збудження і гальмування. Учень не завжди це усвідомлює, виявляючи вередливість, суперечки, поспіх, неакуратність, байдужість до якості письма.

Неоднозначне ставлення до письма у дитини в цьому віці пов'язано зі складністю статичних навантажень і з недостатньо розвиненими м'язами спини. Тому неправильна поза в учня у процесі письма може стати основою порушення його постави. Уникнути цього можна, дотримуючись таких правил:

➤ тулуб дитини має перебувати у прямому положенні, не притискуючись грудьми до краю парті, голова трохи склонена до зошита так, щоб відстань від очей до вістря ручки становила близько 30 см;

➤ ноги мають стояти на підніжці або на підлозі;

➤ обидві руки – розташовані на парті;

➤ лікоть правої (для шульги лівої) руки в жодному разі не повинен звисати з парті;

➤ ручку слід тримати трьома пальцями – великим, середнім і вказівним без зайвої напруги, під кутом близько 45°, кінець ручки має бути спрямований до правого плеча. Відстань від вістря ручки до вказівного пальця – 1,5–2 см. Дотримання правильної постави під час письма можливе лише за тієї умови, якщо висота парті відповідає зростові учня, на що вчитель має звернути особливу увагу, розсаджуючи учнів у класі. Крім зросту дитини

треба враховувати також її зір, визначаючи відстань від парті, за якою сидить учень, до дошки;

➤ зошит кладеться проти середини грудей так, щоб контрольна похила лінія щодо лінії краю парті утворювала прямий кут. Мірою заповнення сторінки зошит перевертується вгору лівою рукою по парті так, щоб початок робочого рядка знаходився навпроти середини грудей.

Тому, шановні педагоги, під час навчання письма не забувайте зважати на індивідуальні особливості розвитку кожного учня (ліворукість, темперамент, стан здоров'я тощо), від цього має залежати письмове навантаження дитини (обсяг завдання на уроці) та частота і рівень уваги, приділеної вчителем дитині безпосередньо під час письма. Саме такий зважений підхід допоможе подолати труднощі письмової діяльності учнів початкової школи й отримувати насолоду від процесу письма, а його природність сприятиме розвитку чутливості мозкових структур.

Література

1. Дойдж Н. Пластиность мозга. Потрясающие факты о том, как мысли способны менять структуру и функции нашего мозга / Норман Дойдж. – М. : Эксмо, 2010. – 544 с.

2. Кольцова М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка М. М. Кольцова. – М. : Педагогика, 1973. – 144 с.

3. Кольцова М. М. Ребенок учится говорить / М. М. Кольцова. – М. : Советская Россия, 1979. – 192 с.

4. Прищепа О. Трудности у засвоені графічних навичок письма шестилітніми первокласниками та шляхи їх подолання // Початкова школа. – 2000. – № 7. – С. 11–13.

5. Сеченов И. М. Элементы мысли / И. М. Сеченов. – СПб : Питер, 2001. – 416 с.

6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1988. – 310 с.

МАМІ ЗАСПІВАЄМО

Молить дівчинка маленька

Музика Галини Васіної, слова Наталії Бугай
Обробка Марини Приходько

Розповідно

Молить дівчинка ма - лен'ка: "Мій І - сусе до - ро- генъ- кий!"
Я до те - бе руч - ки зно - шу

13
i здо - ров' - я й до - лі про - шу."

Молить дівчинка маленька:
– Мій Ісусе дорогенький!
Я до тебе ручки зношу
І здоров'я, й долі прошу.
І для мами, і для тата,
Для сестрички і для брата,

Для великої родини,
Для матусі-України.
Щоб родини процвітали,
Божу ласку шанували
І під крилами любові
Вік жили по Божім слові